

Politika drugim sredstvima: sveučilišna predavanja Izidora Kršnjavoga

U radu se razmatraju sveučilišna predavanja Izidora Kršnjavoga na temelju arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Arhiva za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Cilj je rada razjasniti intelektualnu pozadinu Kršnjavijevih predavanja te glavne teme i poruke koje je želio prenijeti studentima. U radu se također upućuje na akademske uzore koji su imali ključni utjecaj na Kršnjavoga kao znanstvenika i javnoga radnika.

Ključne riječi: XIX. stoljeće; Izidor Kršnjavi; Sveučilište u Zagrebu; Austro-Ugarska Monarhija; liberalizam; povijest umjetnosti

Uvod

„Kod proučavanja povijesti nema ustanovljenih dogma, a zato nema ni herezije.“¹

Izidor Kršnjavi

Od objave memoara Izidora Kršnjavoga i djela *Iso Kršnjavi kao graditelj* Olge Maruševski 1986. godine izdano je mnoštvo znanstvenih radova koji su pristupili Kršnjavom iz različitih kutova.² O Kršnjavom se pisalo kao umjetniku, političaru, predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu, etnografu, povjesničaru umjetnosti itd., ali njegova su sveučilišna predavanja ostala izvan znanstvenog interesa. Sveučilišna predavanja Izidora

1 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Kritična metoda u povijesti“.

2 Kršnjavi, *Zapisci: Iza kulisa hrvatske politike*; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*; Maruševski, *Iso Kršnjavi: kultura i politika na zidovima palače u Opatičkoj 10*; Jirsak, *Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte*; Jurić, Strugar, Ćorić, „Raspave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine“, 69-101; Zadro, „Iz korespondencije Čire Truhelke i Isidora Kršnjavog“, 97-154; Matijević, *Ljudi, stranke, događaji*; Mance, Matijević, *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*.

Kršnjavoga pružaju dodatan uvid u njegov svjetonazor, njegova razmatranja o stvaranju nacija i njihovim problemima te u praktičan primjer vođenja politike drugim sredstvima.

Izidor Kršnjavi zaposlen je 1878. godine kao povjesničar umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu. Profesionalni povjesničari umjetnosti bili su elitna nova profesija čija je uloga premašivala umjetničko-estetska pitanja pridajući umjetnosti moralno i političko značenje. Interpretacije i zaključci povjesničara umjetnosti stvarali su dominantne diskurse. Carol Duncan i Allan Wallach stoga ističu kako je srednja klasa prisvojila iskustvo i doživljaj umjetnosti prilagođavajući ih svojim ideološkim ciljevima.³ Povjesničari umjetnosti zadobili su društveni ugled te su, osim znanstveno-nastavne djelatnosti, često bili članovi različitih ekspertnih timova koje je država oformila. Profesionalni povjesničari umjetnosti bili su profesija u nastajanju pa tako Matthew Rampley procjenjuje da je u Europi 1870-ih bilo otprilike 70 profesionalnih povjesničara umjetnosti.⁴

Jedan od ključnih utjecaja na Kršnjavoga imao je Rudolf von Eitelberger (1817. – 1885.), profesor na Sveučilištu u Beču i jedan od začetnika povijesti umjetnosti kao sveučilišne discipline u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Jo Tollebeek ističe kako su u drugoj polovici 19. stoljeća sveučilišni profesori služili kao uzori svojim asistentima i studentima koji su ih smatrali oličjenjima akademskih ideala: reda, energije i estetike.⁵ Kršnjavi je otvoreno izražavao divljenje Eitelbergeru i bio inspiriran njegovim predavanjima i inicijativama.⁶ Eitelberger je po političkome opredjeljenju bio liberal blizak carskim krugovima koji je želio uspostaviti moralni i društveni poredak stvaranjem multinacionalnog zajedničkog identiteta svih građana Austro-Ugarske Monarhije koji se trebao sastojati od lokalnih nacionalnih identiteta i austrijskog političkog patriotizma kao nadnacionalne sastavnice koja bi obuhvaćala sve građane.⁷ Kao takav bio je iznimno cijenjen na carskome dvoru o čemu svjedoči činjenica da je prijestolonasljednik Rudolf posjetio i sponzorirao prvu međunarodnu konferenciju povjesničara umjetnosti u Beču 1873., a Franjo Josip osobno je došao izraziti sućut Eitelbergerovoj udovici Jeanette nakon njegove smrti 1885. godine.⁸ Anthony Alofsin smatra kako su Franjo Josip i imperijalni krugovi podržavali Eitelbergerova nastojanja vjerujući kako će pružanje autonomije i priznavanje kulturnog identiteta nacija konsolidirati njihovu političku lojalnost Monarhiji.⁹ Umjetnost je u Eitelbergerovu razmišljanju trebala služiti kao unificirajući i pomirujući element među narodima Monarhije u slučajevima u kojima politička rješenja zakažu.¹⁰

3 Duncan, Wallach, „The Universal Survey Museum“, 456.

4 Rampley, „The Idea of a Scientific Discipline: Rudolf von Eitelberger and the Emergence of Art History in Vienna, 1847-1873“, 71, 74.

5 Tollebeek, „A Stormy Family. Paul Fredericq and the Formation of an Academic Historical Community in the Nineteenth Century“, 73.

6 HR-HDA-fIK-804.1.3.1, kut. 1., „Malo mojih uspomena“, Kršnjavi, *Zapisci*, 399.

7 Rampley, „The Idea of a Scientific Discipline“, 60.

8 Marchand, „The View from the Land: Austrian Art Historians and the Interpretation of Croatian Art“, 22.; Rampley, „Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School“, 449.

9 Alofsin, *When Buildings Speak*, 2.

10 Jirsak, *Izidor Kršnjavi*, 53.

Habsburška Monarhija suočila se s dubokom krizom poslije 1848./1849. godine što je navelo carske krugove da započnu brojne reforme kako bi odgovorili na probleme nastale nakon revolucionarne krize. Različite znanstvene discipline, uključujući povijest umjetnosti, financirale su i ohrabrivale vladajuće elite s ciljem zastupanja i promoviranja državnih interesa.¹¹ Gary Cohen u svojim istraživanjima prikazuje kako su neoapsolutistički reformatori 1850-ih vjerovali da je ulaganje u znanost nužno za napredak društva i države.¹² Brojni eksperti u tome procesu zadobili su značajan društveni ugled uz pomoć države, dok se moć i utjecaj starijih elita značajno smanjio.¹³ Visoko je školstvo nakon reforme bilo prožeto liberalnim utjecajima koje je mnoštvo studenata, uključujući Kršnjavoga, u manjoj ili većoj mjeri usvojilo. Takav liberalni milje, prema Jonathanu Kwanu, isticao je „samo-kontrolu, naporan rad, nezavisnost, školstvo, razum, umjerenost, red, civilizirano ponašanje i divljenje visokoj kulturi kao univerzalne ideale“.¹⁴ Bečki su liberali vjerovali kako je moguće postići konsenzus sa svojim protivnicima kroz dijalog koji bi vodio k napretku te harmoniji društva i države.¹⁵ Austrijski je liberalizam sredine 19. stoljeća u jednu ruku bio utopijska ideologija jer je predmijevao da školovanje i društveni konsenzus vode prosperitetu i ujedinjenome društvu u budućnosti. Cilj je ovoga članka prikazati kako je Kršnjavi u velikoj mjeri usvojio takav svjetonazor te ga pokušao prenijeti svojim studentima vjerujući kako obrazovani pojedinci mogu imati značajnu ulogu u vođenju i upravljanju društvenih procesa. Za razliku od svojih kozmopolitskih profesora kojima je na prvome mjestu bila izgradnja carstva, Kršnjavome je na prvome mjestu bila izgradnja nacije, ali u sklopu carstva.

Nakon odlaska i umirovljenja s pozicije predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu 1896. godine, Kršnjavi je proveo godinu dana u mirovini prije nego što je ponovno počeo predavati na sveučilištu. U svojim predavanjima Kršnjavi je pokušao pronaći rješenja za suvremene probleme kroz povijesne primjere te time utjecati na buduće društveno-političke ishode preko svojih studenata koji su bili školovani kako bi postali buduća društvena elita. Glavne teme Kršnjavijevih predavanja bile su: državni patriotizam, postanak nacija te uloga visoke i narodne kulture u tim procesima. Kršnjavijeva sveučilišna predavanja stoga treba promatrati u kontekstu provođenja politike drugim sredstvima, tj. kao njegov pokušaj da formira te utječe na politička i ideološka uvjerenja svojih studenata. Većina predavanja korištenih u ovome članku održana su krajem 1890-ih ili početkom 1900-ih za vrijeme Kršnjavijeve marginalizacije u Narodnoj stranci i njegove političke neaktivnosti. Osim nastupnoga predavanja iz 1878. godine, predavanja iz ovog perioda jedina su očuvana, ali iz Redova predavanja možemo vidjeti da je Kršnjavi predavao različite predmete u svojoj akademskoj karijeri poput: *Machiavelli i njegovo doba*, *Povijest kulture u*

11 Više o tome kako su Habsburgovci poticali prirodne znanosti, v.: Coen, *Climate in Motion – Science, Empire, and the Problem of Scale*.

12 Cohen, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria*, 90.

13 Endersby, *Imperial Nature: Joseph Hooker and the Practices of Victorian Science*, 9.

14 Kwan, *Liberalism and the Habsburg Monarchy, 1861-1895*, 15.

15 *Isto*, 1.

*vrijeme decadence rimskog carstva, Povijest učene i umjetničke nastave u XIX. vijeku, O politici kao kulturnoj pojavi u srednjem vijeku i u dobi preporoda, Danteova Monarkija i Machiavellov Principe.*¹⁶

Razdoblje održavanja većine Kršnjavijevih predavanja u ovome radu vremenski se poklapa sa sukobom *mladih i starih* u kojemu je bio aktivan sudionik na strani *starih*. Dio umjetnika predvođenih Vlahom Bukovcem došao je u sukob s Kršnjavim dok ih je kao odjelni predstojnik angažirao da rade za Zemaljsku vladu zato što su smatrali da im svojim intervencijama narušava umjetničku slobodu. Isti umjetnici u rujnu 1897. godine odcijepili su se od Društva umjetnosti, kojemu je Kršnjavi bio jedan od osnivača i najutjecajnijih članova, u Nezavisni klub društva hrvatskih umjetnika koji je ubrzo prerastao u Društvo hrvatskih umjetnika. Polemike između *mladih i starih* rasplamsavaju se 1898. godine nakon pokretanja *Mladosti* pri čemu *mladi* po prvi puta napadaju svoje protivnike na kulturno-umjetničkom području propitkujući im do tada neprikosnoveni autoritet, a ne više na isključivo političkim osnovama. Nikola Tomašegović primjećuje kako opozicija jača u kulturi kamo se povlače nakon poraza od Khuena Hédervárya, a Ivo Pilar u pismu Dušanu Plavšiću zaključuje kako se intelektualna snaga usmjerila umjetnosti jer je političko polje zatrovano.¹⁷

Renesansa Italija kao smjernica za razvoj nacije

U svome najdužem predavanju naslovljenom *Povijest kulture u dobi renaissance*, održanome tijekom zimskog semestra 1897./1898., Kršnjavi je pokušao teoretizirati preduvjete za razvoj nacija i ulogu kulture u takvim procesima. Njegova predavanja bila su, današnjim rječnikom rečeno, interdisciplinarna, a propitkivala su razne teme poput umjetnosti, povijesti, teologije, književnosti i filozofije. Kršnjavi je u uvodnome predavanju objasnio metodologiju i glavne pojmove koje će koristiti, poput kulture i civilizacije. Kulturu je definirao kao proizvod civilizacije čija je glavna karakteristika viša duhovna potreba njezinih pripadnika:

Kultura slijedi tekar iza civilizacije. Kultura je viši stepen civilizacije. U obće termina se ta [dva] miješaju. Civilizacija je onaj stadij ljudskoga razvoja, gdje se društvo iz primitivnih početaka stalo organizirati, a kultura gdje se razvija viši duh.¹⁸

16 „Akademijske oblasti - Osoblje i Red predavanja na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u zimskom poljeću 1897./1898.“, 24.; „Akademijske oblasti - Osoblje i Red predavanja na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u ljetnom poljeću 1898./1899.“, 27.; „Akademijske oblasti - Osoblje i Red predavanja na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u ljetnom poljeću 1899./1900.“, 27.; „Akademijske oblasti - Osoblje i Red predavanja na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u zimskom poljeću 1913./1914.“, 36.

17 Tomašegović, „Modernistički pokret mladih u hrvatskoj kulturi i politici na prijelomu 19. i 20. stoljeća“, 262, 237-239.

18 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 1.

Uzimajući u obzir Kršnjavijev rad na sistematizaciji i institucionalizaciji nacionalnog korpusa znanja i vrijednosti, očigledno je kako Kršnjavi smatra svoje vrijeme važnom etapom u razvoju hrvatske nacije iz stanja civilizacije u stanje kulture. U tome kontekstu, njegov rad u području narodne kulture i umjetnog obrta trebao je biti podsjetnik na početke nacije i znak civilizacije, dok su ostali kulturni pothvati poput razvoja umjetnosti, književnosti i znanosti trebali predstavljati kulturu i visoke duhovne potrebe.¹⁹ U svome predavanju Kršnjavi je objasnio dva glavna pristupa istraživanju kulture i njihove glavne teoretičare – Henrya Thomasa Bucklea i Thomasa Carlylea. Suprotno Carlyleovoj teoriji o velikanima kao ključnim faktorima promjene, Kršnjavi je smatrao primjerenijim Buckleov pristup fokusa na šire mase kao faktor promjene.

Buckleova misao vodi do detaljnog proučavanja mase. To je težak problem. Jer je već jednog čovjeka teško upoznati i razumjeti. Masa izgleda koji put zbilja kano jedan jedinstveni čovjek. Ona ima dušu za sebe. Masa se daje koji put voditi jednim plemenitim čovjekom, ali i obratno. Narod se zna koji put i zavesti za velike ideje. Kao i talasi mora tako je i masa podvrgnuta stanovitim zakonima, koji ju uzdižu do velike visine ili spuštaju u dubine. Proučavanje ovakove psychlogye naroda veoma je zahvalan i poučan thema.²⁰

Razumljivo je da se Kršnjavi priklonio Buckleovim postavkama kojima je cilj bio objasniti uzroke zbog kojih nacije propadaju ili napreduju. Kršnjavijev interes za takvu vrstu pristupa povijesnoj znanosti trebao mu je pružiti praktično znanje koje bi mu omogućilo analizu suvremenih problema hrvatskoga društva te kako ih ispraviti pomoću povijesnog znanja temeljenog na konkretnim primjerima.²¹ Takvo se vrijedno i praktično znanje stoga trebalo prenijeti studentima koji bi ga, kao buduća društvena elita, imali prilike primijeniti u praksi osiguravajući nacionalni napredak. Carlyleov pristup vjerojatno nije privukao Kršnjavijevu pozornost zato što je pružao glavne osobine povijesnih velikana, a ne praktične savjete kako upravljati društvom.

Povijest univerzalna u velikim konturama motrena prikazuje nam, da se znameniti ljudi nemogu jako dignuti nad masu. Čovjeku se čini doduše, ali se u tom vara, osobito kad se povijest dobro proučava vidi se, da ti ljudi nisu mnogo napred pred masom, u kojoj žive. Veliki obćeniti zakoni vladaju masom, to je Buckleovo mnijenje, a mi ćemo mu dati za pravo, a ne Carlylu.²²

Iako je Carlyleovo djelo *O herojima, obožavanju heroja i herojskom u povijesti* bilo prvi puta tiskano 1841. godine, dijelovi knjige počeli su se prevoditi u hrvatskim i srpskim časopisima krajem 19. stoljeća, a cjelokupno djelo u srpskome prijevodu objavljeno

19 Za više informacija o radu Kršnjavog u području narodne kulture i umjetnog obrta vidi: Vranić, „Izidor Kršnjavi and beginnings of arts and crafts movement in Zagreb in the 1880s“, 128-144.

20 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 2.

21 O ulozi i važnosti povjesničara u procesima izgradnje nacija, v.: Berger, Lorenz, *Nationalizing the Past*; Delletant, Hanak, *Historians as Nation Builders*.

22 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 3.

je 1903. godine u Beogradu. Kao što Edin Hajdarpasić ističe, navedeno Carlyleovo djelo korišteno je kao opravdanje za uporabu nasilja u svrhu postizanja političkih ciljeva među omladinom, ponajviše u Bosni i Hercegovini.²³ Kerubin Šegvić hvalio je Carlylea u *Hrvatskome kolu* uz kritiku „demokratizma u znanosti i umjetnosti“ koje smatra glavnim uzrocima samovoljnih masa bez prikladnih vođa.²⁴ Nacionalni aktivisti percipirali su nasilnu omladinu kao vođe nezainteresiranih i pasivnih društvenih slojeva ili, Carlyleovim rječnikom rečeno, *herojima*. Kao liberal uvjeren u vladavinu prava i poštivanje državnih institucija, Kršnjavi se zasigurno protivio nasilnoj političkoj akciji i nepoštivanju državnih zakona. Kršnjavijeva javna kritika i odbijanje Carlylea imali su za cilj odvracanje studenata od takve forme agresivnog ponašanja omladine. Kršnjavijeva hvala Bucklea, osim znanstvene, imala je i praktičnu vrijednost pri razvijanju osjećaja poštovanja prema državnim institucijama i zakonima kod studenata. U svojoj *Povijesti civilizacije u Engleskoj* Buckle ističe kako je svijet organiziran na temelju univerzalnih zakona koji još nisu poznati istraživačima, a posebno povjesničarima kao predvodnicima takve vrste istraživanja. Prema tomu, uloga je povjesničara pružiti znanje kako upravljati svijetom na temelju praktičnog znanja i ekspertize o povijesnoj kauzalnosti.²⁵ Kršnjavi je opravdavao Buckleov pristup kao racionalan i strukturiran, vjerujući kako su povjesničari sposobni predvidjeti budućnost i uspješno upravljati njome.²⁶

U prirodnim znanostima objašnjeni su događaji koji se čine nepravilni i nestalni te je dokazano da podliježu određenim egzaktnim i univerzalnim zakonima. To je učinjeno zahvaljujući sposobnim i strpljivim ljudima čiji su nezasićni umovi proučavali prirodne pojave s ciljem otkrivanja njihove pravilnosti. U slučaju da ljudski događaji budu podvrgnuti sličnome zahvatu, imamo svako pravo očekivati slične rezultate.²⁷

Činjenica da povjesničari još nisu u potpunosti otkrili univerzalne zakone koji vladaju svijetom prema Buckleovu mišljenju bilo je zbog njihove kompleksnosti i pogrešne metodologije prethodnih generacija povjesničara. Povjesničari bi stoga trebali učiti od znanstvenika iz područja prirodnih znanosti kako bi shvatili složenu povijesnu realnost i pronašli zakone za naizgled kaotični poredak svijeta.²⁸ Kršnjavi je pokušao u svojim predavanjima pronaći univerzalne zakone o razvitku nacija i carstava koji su trebali poslužiti kao praktični suvremeni putokazi. U nastavku predavanja objasnio je zašto sistemi koji ohrabruju individualizam i snagu pojedinaca predstavljaju

23 Hajdarpasic, *Whose Bosnia?*, 152.

24 Šegvić, „Geneza najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti“, 456. U istome broju *Hrvatskoga kola* objavljen je Kršnjavijev „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba“.

25 Za više o kauzalnosti u povijesnoj znanosti vidi: Macintyre, „Causality and History“, 137-159; Mandelbaum, „Causal Analysis in History“, 30-50.

26 O nemogućnosti povjesničara u predviđanju budućnosti vidi: Tilly, „Cities and States in Europe, 1000-1800“, 563-584.

27 Buckle, *History of Civilization in England*, 6.

28 Više o interakciji države i znanosti, v.: Carrol, *Science, Culture, and Modern State Formation*, 3-15.

prepreku za uspostavu stabilnih društava.²⁹ U Kršnjavijevoj argumentaciji lako se razaznaje referiranje na polemike koje su u to vrijeme vođene između *starih* i *mladih* u kojima su *mladi* zahtijevali potpunu slobodu stvaranja.³⁰ Glavni Kršnjavijevi razlozi protiv takvih sistema bili su revolucionarni karakter i stalna želja za osvajanjem novih teritorija. Nasuprot tomu, idealni su uvjeti za napredak naroda prema Kršnjavijevu mišljenju oni koji se razvijaju tijekom dužeg vremenskog perioda bez znatnih prekida i smetnji.

Takovo je stanje bilo u Italiji u početku 15. stoljeća, gdje najjači individualci, najbezobzirniji borci dolaze u borbu. Košto na takovoj pučini svaki jedan talas je kano kakav individualitet, tako se u ovo vrijeme u Italiji jaki individualiteti bore i nastoje, da sebi druge individualitete podvrgnu.³¹

Kršnjavi se zato usprotivio zlouporabi interpretacija Carlyleovih teza s pozivima na nasilje kao oblikom političke borbe jer je smatrao kako se politička i društvena promjena može provoditi isključivo postupno kroz otvorenu raspravu i politički konsenzus. Takav način razmišljanja bio je tipičan za liberale sredine 19. stoljeća, poput većine Kršnjavijevih bečkih profesora, koji su smatrali kako politički konsenzus može biti postignut samo uvjeravanjem svojih protivnika da prihvate ideje koje su smatrali jedinim mogućim rješenjem. Kršnjavijeva samopercepcija kao prosvijećena pojedinca s odgovorima na većinu društvenih pitanja može se primijetiti i u njegovim predavanjima. Kršnjavi je zasigurno tijekom studija i socijalizacije među liberalnim bečkim krugovima prihvatio takvu ideju intelektualne superiornosti i vjeru da posjeduje konačnu *istinu* koja je jedino moguće rješenje za postojeće probleme.

Život jednog naroda dade se s jednom prisposodobom razjasniti. Jedna od najbitnijih bit će, ako prisposodobimo život jednog naroda s velikom pučinom morskom. Kad je narod u ravnoteži socijalnih i političkih sila itd. To je more mirno, a isto kao što bura, ko što tmurni oblaci promjene lice morsko, tako se i narod uzbuni u revoluciji bilo literarnoj, bilo socijalnoj, bilo političnoj.³²

Zanimljivo je primijetiti kako Kršnjavi na prvo mjesto stavlja literarnu revoluciju i njezin potencijalni negativni učinak na narod, smatrajući je pogubnijom od društvenih i političkih revolucija. Kršnjavi se u predavanju očito implicitno referira na polemike *mladih* i *starih* o naravi književnosti koje su se tada odvijale, svrstavajući se na stranu *starih*. Točka prijepora bio je odnos književnika prema naciji i moralu pri čemu su *stari* smatrali kako književnost treba biti nacionalno prožeta i održavati katolički svjetonazor, dok su se *mladi*, najčešće inspirirani idejama Friedricha Nietzschea, zalagali za

29 Ironično, Kršnjavi nije iste kriterije primijenio na razdoblje svojeg sveučilišnog obrazovanja koje ga je formiralo kao snažnog pojedinca niti na razdoblje dok je kao odjelni predstojnik nastojao podvrgnuti umjetnike svojim idejama.

30 Pilar, *Secesija: studija o modernoj umjetnosti*, 25.

31 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 50.

32 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 50.

individualizam i slobodu stvaranja.³³ U „Kritičnim razmatranjima“ Kršnjavi je za cijeli spor optužio „književni dekanetizam“ koji je prema njegovu mišljenju bio glavni povod za likovno-umjetničku secesiju.³⁴

Prihvatajući argument Jacoba Burckhardta o razvitku moderne kulture u renesansnoj Italiji koja se potom raširila po Europi, Kršnjavi je iskoristio primjer Italije kako bi svojim studentima prezentirao preduvjete za razvitak nacije i kulture općenito.³⁵ Kršnjavi je posebnu pozornost u procesu formiranja nacije pridavao ulozi jezika, religije i političkog jedinstva zaključivši kako svi prethodno navedeni elementi nisu nužni preduvjeti za formiranje nacije. Jezični faktor prema Kršnjavome nije imao posebnu ulogu jer talijanski jezik još nije bio dovoljno raširen među pukom, a latinski je bio dominantan književni jezik.

Narod, pojam naroda uopće, je jako interesantan problem. Ako ćemo govoriti o narodu talijanskom isto si moramo stvoriti pojam, što je narod. Narod, je li to družba, koja je spojena jednim jedinstvenim jezikom. Ako bi to bilo obilježje naroda, onda Talijani ne bi bili jedan narod, jer u ono vrijeme talijanski jezik bio je nuzgredan i pisalo se latinski [...]. Ali ako bi samo to bilo mjerilo naroda, onda bismo već morali kazati, da još nisu bili jedan narod.³⁶

Unatoč nedostatku političkog jedinstva, Kršnjavi je smatrao kako su ratovi između talijanskih gradova-država za vrijeme renesanse stvorili preduvjet za razvoj kulture jer su vladari imali autonomiju odlučivanja o lokalnim običajima. Ipak, Kršnjavi se protivio takvim političkim sustavima vjerujući da uzrokuju moralnu i društvenu anarhiju. Glavni problem talijanskih gradova-država bila je nestabilnost uzrokovana stalnim ratovanjem koje je postupno dovelo do stvaranja većih političkih tvorbi.³⁷ Ovaj argument implicitno je opravdavao uklapanje srednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva u sastav Ugarske, a potom i Habsburške Monarhije jer su male države smatrane nedovoljno sposobnima i nedovoljno jakim za samostalnost. Pripadnost carstvu bila je stoga nužnost koja je omogućavala državno-pravni poredak i zaštitu od potencijalnih neprijatelja. U saborskom govoru 1890. godine Kršnjavi je odgovarajući opoziciji pobliže objasnio svoje stajalište.

Ta u toj našoj malobrojnosti leži razlog, da ne možemo sami sobom zapovjedati. Ovakvi, kakvi smo, da smo i samostalna država, imale bi nas u rukuh susjedne vlasti kao loptu, koju bi dobacivali ovamo onamo. Onda bila bi naša zemlja upravo polje za najveće intrigue, bilo bi meteža u zemlji, a mi bismo gorje stajali nego danas.³⁸

33 Više o borbama starih i mladih u području književnosti, v.: Barbarić, „Izazov moderne“, 277-292; Lončarević, „Je li hrvatski književni modernizam bio antikatalički usmjeren?“, 297-309. O utjecaju ideja Nietzschea na kulturno-umjetničke prilike u Banskoj Hrvatskoj vidi: Stančić, „Friedrich Nietzsche i hrvatska moderna“, 101-117.

34 Kršnjavi, *Kritična razmatranja*, 3.

35 Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 101, 161.

36 HR-HDA-804.5.2.1-FlK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 50-51.

37 *Isto*, 51-52.

38 *Stenografski zapisnici Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 131.

Koristeći novu prisporobu, Kršnjavi je usporedio političke sisteme malih država s rijetko zasađenom šumom zaključivši kako su prednosti i nedostaci takvog sustava što omogućuje pojedincima slobodan razvitak u pozitivnome i negativnome smislu. Glavni problem takvih država bila je njihova vojna nesposobnost za obranu od jačih neprijatelja. Uklapanje u velike države Kršnjavi je smatrao ograničavajućim faktorom koji usporava kulturni razvitak, ali potiče političku stabilnost. Ova vrsta interpretacije imala je implicitne konotacije u hrvatskome slučaju. Iako je razvila autonomnu kulturu u srednjem vijeku kao *samostalna* kneževina, odnosno kraljevstvo, Hrvatska je također profitirala od uključenja u Habsburšku Monarhiju koja joj je omogućila političku sigurnost i obuzdala samovolju lokalne elite. Kako bi učvrstio svoju tvrdnju, Kršnjavi je koristio primjer Njemačke prije i poslije ujedinjenja 1871. godine tvrdeći da je ujedinjenje Njemačke zaustavilo kulturni razvitak i osnažilo nacionalni identitet zbog stabilnijeg političkog sistema.

Kao rijetka šuma, gdje se svako drvo slobodno i silno razvilo u visinu i širinu. Nema dvojbe, da je ovo stanje slabosti, stanje političke mizerije. Ovakova mala država postaje matematičnom sigurnosti plijenom velikih svojih susjeda, ali isto tako nema sumnje da [je] tvorba malih centara povoljna za razvoj kulture i znanosti pače vrjednija negoli velike države. Jedan veliki državnik izrazio je 70. godine bojazan, da bi se moglo dogoditi, da će njemačka kultura pasti na nivaeu pruskog unteroficira. I zbilja Goethe i Schiller se ne rađaju.³⁹

Suvremene pouke iz antičkih primjera

Bitno je istaknuti kako Kršnjavi nije smatrao nacionalnu pripadnost istovjetnom državnoj pripadnosti. Nacionalna pripadnost u Kršnjavijevim razmišljanjima tvorila je dio šireg koncepta političkog patriotizma kojega je sačinjavalo mnoštvo nacionalnih i vjerskih elemenata. Kršnjavijev se monarhistički patriotizam stoga nije bazirao na nacionalnom, nego na političkom identitetu. U jednome od nenaslovljenih predavanja iz 1900. godine Kršnjavi se otvoreno divio patriotizmu antičkog Rima naspram antičke Grčke smatrajući antičke Grke sebičnima, pohlepnicima i netolerantnima prema sebi i drugima. „Grčki karakter bio je osvetljivost, međusobna mržnja, tamanjenje sviju srodnih elemenata i sasvim prosta sebičnost i koristoljubivost – to su motivi grčkog čovjeka.“⁴⁰ Kršnjavi se dodirnuo grčkog patriotizma i u drugome nenaslovljenom predavanju iz 1900. godine, u kojemu je tvrdio da je grčki patriotizam baziran na materijalizmu i iskustvu života u zatvorenoj zajednici. Lokalna zajednica u grčkom slučaju nije bila za Kršnjavog idealna duhovna zajednica ljudi s istom kulturom i običajima, nego samo okvir koji je služio pojedincima za pravnu zaštitu i ostvarivanje materijalnih dobitaka. Kršnjavi je također zamjerao Grcima loš odnos prema strancima.

[...] mogao bih vam dokazati, da su Grci sami bili prema tudjincima posve nepravedni, i da tudjinac nije u grčkim gradovima našao ni za svoju osobu ni za svoj imetak nikakve

39 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 53.

40 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Zapis predavanja Ise Kršnjavija – stenogram Koković“.

zaštite tako, da je progonstvo bila sasvim materijalna šteta, a ne idealna. Možemo li dakle kazati, da zajednički jezik, zajednička vjera, zajednička literatura i poezija jesu podloga za stvorenje jednoga naroda? Ne.⁴¹

Iako Kršnjavi nije otvoreno izrekao što je neophodno za stvaranje političke nacije (različite od etničke nacije), u drugome dijelu predavanja sugerirao je da su preduvjeti snažna, ali tolerantna središnja sila koja će dozvoliti svim grupacijama na svome teritoriju kulturnu autonomiju i s kojom bi se sve grupe mogle identificirati i dijeliti vrijednosti. Educiran u imperijalnom centru i naviknut na život u multikulturalnom okruženju, sasvim je razumljivo da se Kršnjavi divio Rimu smatrajući Austro-Ugarsku njegovom nasljednicom čija je uloga vladati različitim grupacijama ljudi, pružajući im kulturnu autonomiju i državno-pravnu zaštitu.

Rimski patriotizam je uistinu veličanstven, silno razvijen, ali ne samo patriotizam narodni nego i čisto politički. Rimljani akceptiraju sve narode u svoju državu, ne poznaju protivštine niti protiv jednog naroda, ostavljaju narodima njihov individualitet i prepuštaju, da se asimiliraju rimskoj državi prema svojim vlastitim potrebama.⁴²

Poveznicu između Rimskog Carstva i Habsburga carska je obitelj stoljećima kultivirala, pri čemu je posebno isticano da su Habsburzi bili na čelu Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda koje je smatrano nasljednikom Rimskog Carstva u svojoj univerzalističkoj legitimaciji.⁴³ Usporedba Rimskog Carstva i Habsburške Monarhije bila je očigledna jer su oba carstva imala različite religijsko-nacionalne skupine unutar iste državne tvorbe. Nakon propalih pokušaja strukturalne centralizacije i integracije za vladavine Josipa II., različiti javni radnici (političari, znanstvenici i birokrati) počeli su se zanimati i istraživati različite kulturne, jezične i religijske skupine unutar Habsburške Monarhije. Vladavina heterogenim društvom poput onoga u Habsburškoj Monarhiji postala je sve zahtjevnija u 19. stoljeću zbog sve glasnijih zahtjeva za političkom autonomijom, a ponekad i neovisnošću. Jedno od sredstava za nadvladavanje takvih razlika bila je politika „ujedinjeni u različitosti“, potekla od liberalnih bečkih krugova, koja je našla svoje zagovornike diljem Habsburške Monarhije, uključujući Kršnjavoga. Takav svjetonazor inkorporiran je također u službeni moto Franje Josipa *viribus unitis*. Habsburška je Monarhija stoga smatrana neophodnom državnom strukturom koja povezuje različite nacionalne skupine dopuštajući im razvoj i prosperitet. Ovaj svjetonazor najjasnije je izražen u enciklopedijskom djelu *Austrougarska monarhija u riječi i slici*, poznatija pod imenom *Kronprinzenwerk* čiji je začetnik bio prijestolonasljednik Rudolf.⁴⁴

41 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Predavanje 10.2.1900“.

42 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Zapis predavanja Ise Kršnjavija – stenogram Koković“, 7.

43 Judson, *The Habsburg Empire – A New History*, 47, 97.; Ingraio, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, 16-18.

44 Više o zadnjem svesku *Kronprinzenwerka* o Hrvatskoj-Slavoniji čiji je glavni urednik bio Kršnjavi, v.: Vranić, „The problem of top-down empire building – the last Kronprinzenwerk volume on Croatia-Slavonia“, 79-96.

Znanstvenici poput Kršnjavoga bili su posebno zainteresirani za antička carstva zato što su smatrali takva istraživanja korisnim smjernicama za Habsburšku Monarhiju. Istražujući takav tip znanstvenika Georg Vasold zaključio je kako su im glavna istraživačka pitanja bila manifestacije kulturnih utjecaja izvan imperijalnog centra, uvjeti u kojima carstva propadaju te simptomi i naznake političkih nestabilnosti i potresa.⁴⁵ Kao što je istaknuto ranije, Kršnjavi se bavio sličnim temama na svojim predavanjima. Rim mu je poslužio kao idealan uzor za suvremene izazove te je pokušao objasniti svojim studentima razloge uspjeha Rima (poput patriotizma i homogene vojske) i njegove propasti (oslonac na barbarske vojske).

Takav samo politički patriotizam poznavali su Rimljani. Oni su nekim načinom utemeljili takav politički patriotizam i osjećaj zajedničkog suučestva na probitcima države, na redu državnom, na kulturi državnoj i na sveopćem napretku. Takav se politički patriotizam dade najbolje definirati i bez obilježja narodnosti.⁴⁶

Kao što Pieter Judson ističe, Constantin Tomaszczuk iz Bukovine dijelio je sličan svjetonazor, smatrajući obrazovanje kohezivnim elementom Habsburške Monarhije i preduvjetom za stvaranje austrijske političke nacionalnosti, tj. prethodno spomenutog *političkog patriotizma bez nacionalnih karakteristika*.

Jedinstvo Austrije počiva na zajedničkoj edukaciji svih onih koji su se kroz edukaciju uspjeli izdići iznad društvenih masa. S vremenom, ova zajednička edukacija, ova zajednica ideja proizvela je austrijsku političku nacionalnost.⁴⁷

Oni koji su vjerovali u austrijski patriotizam bez nacionalnih karakteristika smatrali su edukaciju idealnim instrumentom za njegovo stvaranje. Iako je ova ideja bila tipična za liberale sredine 19. stoljeća te je oslabila poslije 1880-ih, Kršnjavi je nastavio svoje edukacijske napore u sličnome stilu vjerujući da edukacija vodi k više *razuma* u svim životnim segmentima. Suprotno od očekivanog, edukacija krajem 19. stoljeća vodila je političkoj mobilizaciji i radikalizaciji. Walter Leitsch ističe na temelju svoga istraživanja studenata iz Istočne Europe na Sveučilištu u Beču kako je studiranje vrlo malo utjecalo na političku opredijeljenost studenata.⁴⁸ Ipak, Kršnjavi je vjerovao da je edukacija presudna za inkorporaciju različitih stranih elemenata u naciju i carstvo zato što pojedinci mogu svjesno izabrati svoj identitet prema osobnim preferencijama.

Pogledamo li za korak dalje, doći ćemo do tog rezultata, da je narodnost rezultat osvjedočenja svakog pojedinca bez obzira i na pleme i na vjeru i na državu i na granice. Rieger je po svoj prilici Niemac, ali živi u Češkoj i osjeća se Čehom, Smekal je po svoj prilici Čeh, baš u istom gradu, ali se osjeća Niemcem. Razlika međutim je jedino njihovo osvjedočenje.⁴⁹

45 Vasold, „Riegl, Strzygowski, and the Development of Art“, 108.

46 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Zapis predavanja Ise Kršnjavija – stenogram Koković“, 8.

47 Judson, *The Habsburg Empire*, 322.

48 Leitsch, „East Europeans Studying History in Vienna (1885-1918)“, 151.

49 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 82-83. František Ladislav Rieger (1818. – 1903.) bio je češki političar i zet Palackoga. Franz Schmeýkal (1826. – 1849.) bio je vođa njemačkih liberala u Češkome parlamentu.

U svojim predavanjima Kršnjavi je također objasnio način s pomoću kojega bi velike sile trebale vladati nad manjima tako da obje profitiraju. Glavna uloga dominantne sile bila bi osiguranje materijalnog napretka i kulturne autonomije slabijoj strani kako se ne bi osjećala potlačenom. Takva uprava osigurala bi lojalnost državi, tj. prethodno spomenuti politički patriotizam uključujući autonomni nacionalni i kulturni razvitak te vojnu zaštitu.

[...] i ja sam uvjeren da je tuđe gospodstvo u kojoj zemlji podnošljivo, ako to gospodstvo znamenuje duševni napredak toga naroda. I svaki razborit narod mora nastojati, da njegova vlada bude slijedeća velikim bogatstvom i napretkom onoga naroda, preko koga onaj narod vlada, jer samo tako može jedan narod protektorstvo tuđe podnijeti, ako je dobar protektor, ako radi u korist onoga, komu je tutor.⁵⁰

Rim je za Kršnjavoga bio takav dobar zaštitnik koji osigurava razvitak i kulturni napredak svojih podanika. No, Kršnjavi je pružio negativne suvremene i povijesne primjere svojim studentima. Poveznica između povijesnih i suvremenih primjera loše uprave bila je iskorištavanje podanika, ne uzimajući u obzir njihove potrebe i zahtjeve. Iako je Kršnjavi sugerirao kako je eksploatacija vladajuće sile prihvatljiva, takva eksploatacija trebala bi se vršiti poštujući autonomiju i razvoj zajednica kako bi se nastavili pokoravati vladajućoj sili, smatrajući je svojom. Dominantna sila trebala bi također imati dugoročne planove za prisvojene teritorije s obzirom na to da je nasilna eksploatacija dokazano kratkotrajna i osuđena na propast na temelju dosadašnjih iskustava. „Engleski narod tako postupaju, a kad engl. narod u sjevernoj Americi nije tako radio, onda ju je izgubio, kao što će Španjolska Kubu jer nije znala materijalan i duševni napredak svojih šticećenika osigurati, kako je bilo potrebno.“⁵¹ Takva upotreba prošlosti bila je važna u Kršnjavijevom radu sa studentima radi prenošenja njegovih promonarhističkih i nacionalnih svjetonazora budućim intelektualcima i javnim radnicima. U svojim predavanjima često se obraćao svojim studentima kao „budućim vjesnicima hrvatske kulture i hrvatskog duševnog života.“ Slične misli iskazao je u svome prvome predavanju o povijesti crkvene umjetnosti 1878. godine studentima teologije:

Vi, moja gospodo, odabrali ste sveto zvanje, da ćete narodu biti ovakove vodje i učitelji, vaša je zadaća, da mu pokažete, kako ima poći, da bude dobar sluga previšnjega gospodara. Vi morate našem narodu biti ono, što je u vojsci barjaktar, Vi morate biti prvi, morate biti sol društva, ne samo u bibličkom, već i u klasičkom smislu – ako itko, a to Vi morate poglavito na idealnu stranu tražiti svojemu zvanju najšire granice.⁵²

Drugi važan aspekt Kršnjavijevih edukacijskih napora bio je usaditi monarhističke stavove svojim studentima, što je bilo prikazano na primjerima antičke Grčke i Rima. Kršnjavijevi pozitivni stavovi prema kralju i monarhiji vjerojatno su formirani za vrijeme njegova školovanja među liberalnim bečkim krugovima s posebnim utjecajem svog

50 HR-HDA-804.5.2.1-FlK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 87.

51 *Isto*.

52 „Poviest crkvene umjetnosti – Kršnjavi (Uvodno predavanje Dr. I. Kršnjavi-a čitano 30. travnja 1878. bogoslovcem IV. tečaja)“, 155.

omiljenog profesora Rudolfa von Eitelbergera. Kršnjavi je pokušavao educirati svoje studente u sličnome stilu, unatoč različitom političkom kontekstu između Beča 1860-ih godina i Zagreba na prijelazu stoljeća. Glavna ideja bečkih liberalnih krugova 1850-ih i 1860-ih, uključujući Kršnjavog, bila je da je moguće oblikovati javno mišljenje kroz edukaciju širih društvenih slojeva. Takav svjetonazor nije uspio prodrijeti do svih slojeva društva, iako ga je prihvatio dio intelektualaca. Kao što Diana Reynolds Cordileone ističe, Eitelberger je smatrao da edukacija i otvaranje obrtnih škola te muzeja po Monarhiji može zaustaviti ruralni nacionalizam nižih društvenih slojeva kojega su lokalni političari vješto koristili za promociju vlastitih političkih ideja.⁵³ Umjesto toga, šire mase prihvale su ideologije različitih javnih radnika i aktivista s kojima su bili u svakodnevnom kontaktu.⁵⁴ Čak i ako je liberalna politika koju je slijedio imala dosta toga zajedničkoga s njegovom zamišljenom projekcijom Rimskog Carstva, Kršnjavi je propustio primijetiti da se politički kontekst promijenio od vremena njegova školovanja u Beču.

Kršnjavi je osim navedenoga koristio svoja sveučilišna predavanja kako bi se implicitno žalio i pokušao izliječiti traumu kroz koju je prolazio nakon svoje „političke smrti“ i umirovljenja te gubitka društvenog ugleda kojega je uživao kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu. Tako, primjerice, u njegovoj ostavštini nalazimo nedatirani fragment rukopisa koji vrlo vjerojatno potječe s kraja 19. stoljeća, a u kojemu se žali na svoju političku mirovinu: „Ja sam ‘politička životinja’ pa bi htio prema tomu da živim, skačem, lajem, grizem, već kako me volja. A eto nosim brnjicu.“⁵⁵ Za vrijeme rasprava *mladih i starih* Kršnjavi akademske godine 1898./1899. drži predavanja na sveučilištu pod nazivom *Vježbe u ocjenjivanju i opredjeljivanju umjetnina* koja nisu sačuvana, ali ih je vjerojatno koristio kako bi pokušao pridobiti studente na svoju stranu. Zanimljivo je primijetiti kako su *Vježbe* održavane samo jedne akademske godine pa se može pretpostaviti da nisu polučile uspjeha među studentima ili da je sam Kršnjavi izgubio interes za takav tip predavanja nakon što su se rasprave između *mladih* i *starih* smirile. Jedan od primjera koji je Kršnjavi koristio na predavanjima, a u kojima nije teško zaključiti da se referira na sebe, onaj je o nacionalnim aktivistima koje karakterizira racionalnost i znanje povijesti, a čija je uloga formuliranje i provedba javnih politika. Kao i drugi velikani, Kršnjavi je smatrao da posjeduje neophodne kvalitete za društveni napredak – praktično poznavanje prošlosti koje bi mu omogućilo dugoročno strateško planiranje nacionalne budućnosti.

Nikada se ne smije veliki upliv, što ga visoko stojeći ljudi na masu proizveduju, s uma uzeti. U dobru i u zlu odvisi od shvaćanja vodećih osoba na čelu društva stojećih, kako će kroz decenija ili kroz stoljeća kulturna struja teći. Nalaze li se prvaci društva u harmoniji s razborom, s logikom povijesti onda je njihov uspjeh neodoljiv. Nalazi li se u protuslovlju, to mogu pak voditi narod jako dugo po zlim putevima, ali reakcija se okrenu protiv njih.⁵⁶

53 Reynolds Cordileone, „The Austrian Synthesis: Folk Arts and Viennese Craft 1878-1900“, 12.

54 Više o nacionalnim radnicima i aktivistima, v.: Judson, *Guardians of the Nation*, 13-24.

55 HR-HDA-804.6.3.4.1.87-fIK, kut. 9., „Pismo iz Zagreba“.

56 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 173.

Tijekom sveučilišnih predavanja Kršnjavi se nije mogao suzdržati te je znao implicitno govoriti o svome mandatu odjelnoga predstojnika i problemima koje je doživio s hrvatskim umjetnicima. Većina se umjetnika borila s Kršnjavim za njegova mandata odjelnog predstojnika zbog strogih i brojnih zahtjeva za djela naručena od Zemaljske vlade. Mlađa generacija umjetnika grupirala se u vrijeme secesije oko Vlahe Bukovca baš u vrijeme održavanja *Povijesti kulture u dobi renaissance*. Secesija je, između ostalog, otvorila pitanja slobode stvaralaštva, dostupnosti i sadržaja umjetnosti te pitanje profesionalnog statusa i udruživanja umjetnika nakon koje su izbile oštre društvene polemike.⁵⁷ Zanimljivo je primijetiti kako Kršnjavi i Kuhač kao istaknuti pripadnici *starih* obojica ističu da se ne protive likovnom pravcu domaćih umjetnika koliko secesiji u književnosti.⁵⁸ Kršnjavi je iskoristio svoja sveučilišna predavanja kako bi opravdao svoju poziciju i pokušao uvjeriti studente da su jedino njegovi stavovi ispravni. Iako nije koristio imena, studentima je vrlo vjerojatno bilo jasno da se referira na vlastiti primjer prilikom usporedbe renesansnog pokroviteljstva sa suvremenim prilikama. Uspoređujući svoje pokroviteljstvo s onim renesansnih mecena, Kršnjavi je istaknuo kako je renesansno pokroviteljstvo bilo uspješno zato što je bilo temeljeno na potrebama šireg puka. „Svaki koji hoće ovakov osobiti mecena da bude, taj mora slijediti vlastiti narod inače na najveći otpor naiđe.“⁵⁹

Kršnjavi je također smatrao da su vladine, tj. njegove, narudžbe kod hrvatskih umjetnika temeljene na potrebama šireg puka, ali je krivio mlađu generaciju umjetnika koji su se s njegove točke gledišta borili protiv slijeđenja takvih narodnih potreba. Mlađi hrvatski umjetnici u takvoj interpretaciji prikazani su kao prejaki individualisti, dok je Kršnjavi svoj rad predstavljao kao rad za društvo u cijelosti. Problem koji je zadavao Kršnjavome najviše briga bio je ishod suprotnih koncepcija o umjetnosti smatrajući svoj rad dugoročno korisnim naciji nasuprot novijim generacijama za koje je smatrao da mogu uništiti sve ono za što se zalagao.

[...] to leži nekako u naravi stvari, da prisilno protežiranje umjetnosti, da za one generacije na koje se to vrši mora biti u protuslovlju. Ja sam ozbiljno razmišljao o toj stvari i došao sam do toga rezultata, da ovo oštro mecenatstvo, koji je prejak subjektivitet s najboljom intencijom, jako isticanje subjektiviteta onoga koji protežira, da to pobuđuje reakciju u onim subjektivitetima, kojem primaju. Oni mu se opiru i vesele se, kad ga se riješe, da ne moraju po njegovu diktatu raditi. Poslije ovakovog mecenatstva jako lako oštra reakcija nastaje i upropasti sve, što je dobra mecenatska formirala.⁶⁰

Bitno je napomenuti kako je Kršnjavi bio vrlo liberalan u svojim sveučilišnim predavanjima te je dopuštao suprotna mišljenja svojim studentima, oslanjajući se na svoju moć uvjeravanja. „I ono što Vam ja kažem slušajte kritično, savrnjivajte, razmislite, pobijajte [...] Glavno je – mislite svojom glavom, otnesite se predrasuda i pretpostava, nedajte si

57 Pilar, *Secesija*, 25.

58 Kršnjavi, *Kritična razmatranja*, 3; Kuhač, *O secesiji. Odgovor gosp. I. Pilaru*, 37.

59 HR-HDA-804.5.2.1-fIK, kut. 3., „Povijest kulture u dobi renaissance“, 176.

60 *Isto*, 178.

od nikoga ništa sugerirati.⁶¹ No, Kršnjavijeva moć uvjeravanja nije uvijek bila učinkovita što ga je činilo ogorčenim. Tako je npr. 1901. godine imao probleme sa studentom Maticom iz klerikalnih krugova koji mu je ometao predavanja o crkvenoj umjetnosti jer je smatrao da su antiklerikalno koncipirana. Kršnjavi je pokušao debatirati s Maticom tijekom predavanja vjerujući kako može studente pridobiti na svoju stranu. Iako je vjerojatno uspio uvjeriti dio studenata, Matica i neki drugi klerikalno orijentirani studenti nisu prihvatili Kršnjavijeve argumente što ga je posebno ogorčilo. „Karakteristična kulturna pojava [...] aranžirana hajka jednog đaka na mene! Fuj! Upravo me obuzima čuvstvo ogavnosti.“⁶² No, bilo je i suprotnih primjera studenata koji su bili oduševljeni Kršnjavim. U svojim memoarima Ćiro Truhelka, višegodišnji ravnatelj Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine te bivši Kršnjavijev student, priznaje kako je bio impresioniran Kršnjavijevim predavanjima i njegovim ohrabivanjem nadarenih studenata.

Od svih tih [profesora] najviše me je impresionirao Kršnjavi, iako onda nisam slutio, koju će blagotvornu ulogu imati on u mom životu, i da će baš on udariti temelj mome budućem radu i napretku. Bio je sjajan, duhovit predavač, bez trunka pedanterije, te je čak znao oduševiti za svoju struku... Đacima je bio uvijek dobronamjerni prijatelj i sokolio je svakoga, koji je pokazivao talenta i volje za njegovu struku.⁶³

Zaključak

Namjera je ovoga članka bila prikazati kako su Kršnjavijeva predavanja bila zamišljena za stvaranje ili barem utjecaj na svjetonazore svojih studenata, želeći ih učiniti dobrim građanima Hrvatske i Austro-Ugarske. Kršnjavi je stoga bio zainteresiran pobliže približiti studentima načine na koje se nacije i carstva stvaraju, njihov međudnos te razloge za procvat ili pad. Njegovi su glavni zaključci bili da se uspješne nacije stvaraju na povijesnoj duhovnoj zajednici s kulturom i znanošću te sudjelovanjem u vojsci. Takve nacije bile su konstitutivni elementi većih carstava koja su osiguravala njihovu teritorijalnu suverenost i daljnji napredak. Drugi važan aspekt u izgradnji nacije bila je kohabitacija različitih društvenih klasa u gradovima što je razvijalo osjećaj zajedništva.

Na temelju povijesnih i suvremenih primjera Kršnjavi je pokušao prezentirati kao uspješna ona carstva koja su vladala pravedno i brinula se za svoje podanike, stimulirajući njihov daljnji razvitak umjesto eksploatacije. Takvo tumačenje imalo je za cilj razviti osjećaj pripadnosti carstvu različitih nacionalnih i religijskih skupina, tj. *politički patriotizam* koji se trebao sastojati od različitih lokalnih identiteta. Kršnjavijev svjetonazor vrlo lako se može povezati s njegovim školovanjem među liberalnom elitom u Beču. Slično svojim profesorima, Kršnjavi je pokušavao prosvijetliti svoje studente

61 HR-HAZU-ALU-12-fKI, kut. 3., „Kritična metoda u povijesti“.

62 Kršnjavi, *Zapisci*, 162-164.

63 Truhelka, *Uspomene jednog pionira*, 20.

kako bi postali stupovi društva koji upravljaju različitim nacionalnim i društvenim procesima. S jedne strane, unutrašnja logika takve edukacijske politike bila je prevencija ruralnog nacionalizma koji su među seljaštvom poticali lokalni političari, dok je s druge strane edukacija smatrana jednim od sredstava izgradnje lojalnih građana s ideološkim nazorima koji bi bili otporni na populizam i dnevno-političke konflikte. Iako se politička participacija bitno izmijenila i proširila od vremena školovanja Kršnjavog u Beču tijekom kasnih 1860-ih, on je nastavio raditi unutar iste paradigme kao i njegovi učitelji, vjerujući da je moguće educirati dovoljno ljudi sa sebi sličnim svjetonazorom. Jedine znatne razlike u Kršnjavijevu pristupu i pristupu njegovih profesora bile su implicitne poruke koje je komunicirao. Većina njegovih profesora bila je kozmopolitiski nastrojena želeći usaditi politički patriotizam i lojalnost prema Monarhiji svojim studentima. Kršnjavi je tome dodao još jednu razinu vezanu uz pripadnost pojedinoj naciji. Proučavanje antike i renesanse u tome kontekstu trebalo je pružiti praktično znanje o postanku nacija i carstava te onome što ih čini uspješnima. Ono što je bilo zajedničko Kršnjavom i njegovim profesorima bila je njihova nemogućnost da primijete kako je edukacija uvijek u zaostatku te kako se političke okolnosti mijenjaju brže od edukacijskog sistema. Njihovi edukacijski napori bili su stoga uvijek jedan korak u zaostatku jer nisu djelovali preventivno, nego su reagirali na izmijenjene političke okolnosti i uključivanje širih masa u političke procese. Carske elite i neoapsolutistički reformatori 1850-ih postigli su suprotne rezultate prvotnim očekivanjima – poticanje lokalnih kultura nije dovelo do stvaranja homogenije Monarhije, nego je nenamjerno potaknulo još veću razjedinjenost.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

HR-HAZU-ALU-12 fKI: Hrvatska, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Arhiv za likovne umjetnosti, fond 12 Kršnjavi Isidor (Iso).

HR-HDA-804-fIK: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Isidor Kršnjavi.

Objavljeni izvori

Stenografski zapisnici Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb: Tiskarski zavod Narodnih novinah, 1889.

Tisak

Hrvatsko kolo (Zagreb), 1905.

„Poviest crkvene umjetnosti – Kršnjavi (Uvodno predavanje Dr. I. Kršnjavi-a čitano 30. travnja 1878. bogoslovcem IV. tečaja“, *Katolički list* (Zagreb), 2. 5. 1878., 155-159.

Akademijске oblasti – Osoblje i Red predavanja na Kr. sveučilištu Franje Josipa I (Zagreb), 1897-1914.

Literatura

- Alofsin, Anthony. *When Buildings Speak: Architecture as Language in the Habsburg Empire and Its Aftermath, 1867-1933*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Barbarić, Damir. „Izazov moderne. Matica hrvatska u ‘Sukobu starih i mladih’“. *Republika* LXXV (2019), br. 3-4: 94-106.
- Berger, Stefan; Lorenz, Chris, ur. *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- Buckle, Henry T. *History of Civilization in England*, vol.1. London: John W. Parker and son, West Strand, 1864.
- Burckhardt, Jacob. *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Stuttgart: Reclam, 2014.
- Carroll, Patrick. *Science, Culture, and Modern State Formation*. Berkeley: University of California Press, 2006.
- Coen, Deborah R. *Climate in Motion – Science, Empire, and the Problem of Scale*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2018.
- Cohen, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria*. West Lafayette; Indiana: Purdue University Press, 1996.
- Delletant, Dennis; Hanak, Harry, ur. *Historians as Nation Builders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1988.
- Duncan, Carol; Wallach, Allan. „The Universal Survey Museum“. *Art History* 3 (1980), br. 4: 448-469.
- Endersby, Jim. *Imperial Nature: Joseph Hooker and the Practices of Victorian Science*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Hajdarpasic, Edin. *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914*. Ithaca: Cornell University Press, 2015.
- Ingrao, Charles. *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Jirsak, Libuše. *Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2008.
- Judson, Pieter M. *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge; London: Harvard University Press, 2006.
- Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire – A New History*. Cambridge; London: Harvard University Press, 2016.
- Jurić, Zlatko et al. „Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. Godine: ‘Taj nezgrapni, ružni Toranj...’ ili ‘...karakterističan primjer sredovječnog utvrđenog braništa’“. *Portal – Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 2 (2011): 69-101.
- Kršnjavi, Izidor. *Kritična razmatranja*. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1899.
- Kršnjavi, Izidor. „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba“. *Hrvatsko kolo* (1905), knjiga 1: 215-307.
- Kršnjavi, Izidor. *Zapisci: Iza kulisa hrvatske politike*. Zagreb: Mladost, 1986.
- Kuhač, Franjo Š. *O secesiji. Odgovor gosp. I. Pilaru*. Zagreb: Naklada piščeva, 1898.
- Kwan, Jonathan. *Liberalism and the Habsburg Monarchy, 1861-1895*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Leitsch, Walter. „East Europeans Studying History in Vienna (1885-1918)“. U: *Historians as Nation Builders*, ur. Dennis Delletant, Harry Hanak. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1988, 139-156.

- Lončarević, Vladimir. „Je li hrvatski književni modernizam bio antikatolički usmjeren? Jedan idejni vidik polemike između ‘starih’ i ‘mladih’ u hrvatskoj književnosti na prijelazu između 19. i 20. st.“. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 10 (2016): 297-311.
- Macintyre, Alasdair. „Causality and History“. U: *Essays on Explanation and Understanding*, vol. 72, ur. Juha Manninen, Raimo Tuomela. Dordrecht: Springer, 1976, 137-158.
- Mance, Ivana; Matijević, Zlatko, ur. *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 2015.
- Mandelbaum, Maurice. „Causal Analysis in History“. *Journal of the History of Ideas* 3 (1942), br. 1: 30-50.
- Marchand, Suzanne. „The View from the Land: Austrian Art Historians and the Interpretation of Croatian Art“. U: *Dalmatia and the Mediterranean: Portable Archaeology and the Poetics of Influence*, ur. Alina Payne. Leiden: Brill, 2014, 21-61.
- Maruševski, Olga. *Iso Kršnjavi kao graditelj – izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986.
- Maruševski, Olga. *Iso Kršnjavi: kultura i politika na zidovima palače u Opatičkoj 10*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- Matijević, Zlatko. *Ljudi, stranke, događaji: Prizori iz hrvatske političke povijesti*. Zagreb: Golden Marketing, 2019.
- Pilar, Ivo. *Secesija: studija o modernoj umjetnosti*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1898.
- Rampley, Matthew. „Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School“. *The Art Bulletin* 91 (2009), br. 4: 446-462.
- Rampley, Matthew. „The Idea of a Scientific Discipline: Rudolf von Eitelberger and the Emergence of Art History in Vienna, 1847–1873“. *Art History* 34 (2011), br. 1: 54-79.
- Reynolds Cordileone, Diana. „The Austrian Synthesis: Folk Arts and Viennese Craft 1878-1900“, neobjavljeni članak. Pristup ostvaren 5.7.2019. https://www.academia.edu/9638888/The_Austrian_Synthesis_Folk_Arts_and_Viennese_Craft_1878-1900
- Stančić, Mirjana. „Friedrich Nietzsche i hrvatska moderna“. *Croatica* XXII (1991), br. 35/36: 101-117.
- Surman, Jan. „Science and Its Publics. Internationality and National Languages in Central Europe“. U: *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire (1848-1918)*, ur. Mitchell G. Ash, Jan Surman. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012, 30-56.
- Šegvić, Cherubin. „Geneza najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti“. *Hrvatsko kolo* (1905), knjiga 1: 444-462.
- Tilly, Charles. „Cities and States in Europe, 1000-1800“. *Theory and Society* 18 (1989), br. 5: 563-584.
- Tollebeek, Jo. „A Stormy Family. Paul Fredericq and the Formation of an Academic Historical Community in the Nineteenth Century.“ *Storia Della Storiografia* 53 (2008): 58-72.
- Tomašegović, Nikola. „Modernistički pokret mladih u hrvatskoj kulturi i politici na prijelomu 19. i 20. stoljeća“. Doktorska dizertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2022.
- Truhelka, Ćiro. *Uspomene jednog pionira*. Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1942.
- Vasold, Georg. „Riegl, Strzygowski, and the Development of Art“. *Journal of Art Historiography* 5 (2011): 103-116.
- Vranić, Igor. „Izidor Kršnjavi and beginnings of arts and crafts movement in Zagreb in the 1880s“. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1 (2017): 128-144.

Vranić, Igor. „The problem of top-down empire building – the last Kronprinzenwerk volume on Croatia-Slavonia“. *Prispevki za novejšo zgodovino / Contributions to Contemporary History* 57 (2017), br. 3: 79-96.

Zadro, Dejan. „Iz korespondencije Čire Truhelke i Isidora Kršnjavog“. *Grada Arhiva Bosne i Hercegovine* 4 (2012), br. 4: 97-154.

SUMMARY

Politics by other means: Izidor Kršnjavi's university lecturing

The main goal of Kršnjavi's lecturing was to create, or at least to influence, his students' worldview, that is, to make his students into good citizens of Croatia in particular and of the Habsburg Monarchy in general. For this reason, he was mostly interested in the ways in which the nations and empires had been created, and the reasons for their flourishing or downfall. This way of Kršnjavi's thinking can easily be traced to his liberal education in Vienna. As his professors had done, he tried to enlighten his own students so that they could become the pillars of society governing various national and social processes. On the one hand, the reasoning behind such an educational policy was that education was crucial for the prevention of rural nationalism, while, on the other hand, education was seen as one of the means of the creation of loyal citizens with the ideological apparatus, which would prevent the influence of populism and daily political conflict. Although the character of political participation had changed and broadened since the time of Kršnjavi's education in Vienna in the late 1860s, he nevertheless continued to work inside the same paradigm as his teachers had, believing that it was possible to educate a sufficient number of people with a similar worldview as his own. The only major difference between Kršnjavi and his professors in educational approach was in the implicit political messages he created. The majority of his professors had been cosmopolitans, who had wanted to educate their students in political patriotism and loyalty to the Monarchy. Kršnjavi added to this another sub-level of education in matters related to the nation. Nevertheless, Kršnjavi and his professors failed to notice that education was always in arrears, and that the political circumstances were changing faster than the educational system was.

Keywords: 19th century; Izidor Kršnjavi; University of Zagreb; Austro-Hungarian Monarchy; liberalism; art history